

OGLED O ŠKOLOVANJU ŽENSKE DJECE I RADU UČITELJICA NA ZADARSKOM PODRUČJU ZA AUSTRIJSKE UPRAVE

MIRISA KATIĆ UDK: 37.014-053.5-055.2:371.12-055.2>(497.5 Zadar)"18/19"
Državni arhiv u Zadru

Pregledni članak
Review article

Primljeno
: 2012-11-15
Received

SAŽETAK

U radu se prikazuje školovanje ženske djece i rad učiteljica u školama na zadarskom području u 19. stoljeću i do Prvoga svjetskog rata, kao i mogućnosti koje su bile dostupne ženama imajući u vidu da je ženskoj djeci od rođenja bilo namijenjeno mjesto u kući. Država je skrivila za neke oblike izobrazbe ženske djece, a najveći dio bio je u rukama privatnih škola i samostana, sve do druge polovine 19. stoljeća. Pohađale su ih učiteljice, koje su se mogle školovati samo u većim centrima u kojima su postojale više škole. Zbog toga su u Dalmaciji do sredine 19. stoljeća često radile needucirane ili priučene učiteljice. Nakon donošenja Državnoga školskog zakona 1869. godine puno toga se promijenilo. Rad učitelja i učiteljica pratili su školski nadzornici, od kojih su neki pokušavali poboljšati položaj učiteljskog kadra bez obzira na spol. Nakon usvajanja novog Zakona o uređenju pučke nastave 1888. godine, položaj učitelja je bio puno teži, a učiteljice su na više načina bile diskriminirane i na radnome mjestu. Ipak, mnoge od njih su u radu postizale izvrsne rezultate, sudjelovale u kulturnim i drugim aktivnostima i ostale zapamćene u sredini u kojoj su djelovale.

KLJUČNE RIJEČI: *školovanje ženske u Dalmaciji, učiteljice u 19. stoljeću, školstvo na zadarskom području*

UVOD – O ŠKOLOVANJU ŽENSKE DJECE

Prve škole u Dalmaciji su vodili svećenici i redovnici/redovnice u samostanima, a za mušku djecu u većim gradovima su postojale i državne škole. Odgoj ženske djece odvijao se u obiteljima o kojima su u potpunosti ovisili odgoj i izobrazba. Bogatije obitelji plaćale su dadilje i učiteljice, a siromašnije su to prepuštale ženskim članovima. U gradovima su postojala sirotišta za napuštenu djecu i djecu o kojoj se nije imao tko brinuti. Takva su

djeca teško preživljavala, a onu stariju koristilo se i kao radnu snagu.¹ Privatne škole primale su djecu raznih uzrasta, počevši već od tri godine. Školstvo iz vremena francuske uprave (1806.-1813.) bilo je planirano i organizirano, pučke škole osnivale su se za mušku, ali i za žensku djecu koja su učila čitanje, pisanje, računanje i "ženske ručne radnje".

Početak druge austrijske uprave (1814. godine) Dalmacija je dočekala razorena i osiromašena, pa je Središnje dvorsko povjerenstvo za uređenje nastave u Beču imenovalo privremenog nadzornika, Ivana Kreljanovića Albinonija, koji je trebao organizirati obnovu pučkog školstva u pokrajini. Tako je 1816. godine u Zadru uspostavljena glavna normalna, uzorna četverorazredna škola, a u svim okružnim središtima (Zadar, Split, Makarska, Dubrovnik, Kotor) po jedna trostrazredna pučka škola.² Dalmatinska vlada je do 1819. godine osnovala ukupno 19 pučkih škola u pokrajini, ali broj učenika nije se vidno povećao. Škole su bile podijeljene na više i niže (kao i na muške i ženske), a škole za djevojčice postojale su i pri tamošnjim ženskim samostanima.³

Od kraja dvadesetih godina 19. stoljeća zadarska općina je imala jednu žensku javnu pučku školu s talijanskim nastavnim jezikom, a nakon ukidanja drugih ženskih samostana, samo žensku školu u Samostanu benediktinki sv. Marije, koja je sredinom 19. stoljeća dobila pravo javnosti. U Zadru su djelovale i privatne škole Elene Zanchi od 1845. i Giulije Rizzolati od 1848. godine,⁴ a Srpska djevojačka škola osnovana je 1841. godine. Bile su to manje škole u kojima su učiteljice poučavale kako su znale i htjele, bez odgovornosti i bez nadzora.⁵

Jedina ženska škola koja je obrazovala za neko zanimanje bila je Primaljska škola, otvorena zaslugom dr. Andrije Mosetiga u Zadru 1821. godine, zbog teških zdravstvenih prilika i velike smrtnosti majki i djece u Dalmaciji. Ravnatelji škole bili su pokrajinski protomedici, a predavači profesori primaljstva. Učenice su tijekom jedne godine polagale ispite iz anatomije i kirurgije, nakon toga imale su praktične vježbe, a na kraju su polagale prisegu. Školu je završavalo prosječno oko 12 učenica godišnje, sve do 1848. godine.⁶ Među profesorima ove škole bio je i liječnik Ante Kuzmanić, osnivač i urednik časopisa *Zora dalmatinska*.

---

¹ Peričić, Š. (2011), Povijest Zadra u XIX. stoljeću. Zadar za austrijske uprave. Zadar: Matica hrvatska, 77.

² Peričić, Š. (2006), Povijest Dalmacije od 1797. do 1860. Zadar: Matica hrvatska, 311.

³ Peričić, Š. (2006), 312.

⁴ Maštrović, Lj. (1964), Povijesni pregled školstva u Zadru. Zadar: geografija-ekonomija-saobraćaj-povijest-kultura: zbornik. Zagreb: Matica hrvatska, 510.

⁵ Ströll, A. (1900), Pučko školstvo u Dalmaciji od 1814. do 1900., 15.

⁶ Peričić, Š. (2006), 322.

Revolucionarna zbivanja 1848. i 1849. godine prisilila su vladu u Beču na promjene i u školskom sustavu, pa se osnivaju škole i u drugim mjestima Zadarskog okruga.⁷ Pri Ženskom sirotištu djelovala je jednorazredna Pučka učionica sirotica s hrvatskim i talijanskim nastavnim jezikom, a iz izvješća školskih nadzornika sredinom pedesetih godina vidi se da planirano osnivanje škola na talijanskom jeziku u drugim mjestima nije bilo uspješno.⁸

Javno pučko školstvo bilo je povjereno svećenicima i redovnicima sve do 1867. godine, kada je donesen temeljni Državni zakon o općim pravima građana, koji određuje čelnu državnu upravu i nadzor nad školskim, odgojnim i obrazovnim ustanovama. Od 1868. godine ukida se podjela Dalmacije na okružja i uspostavlja podjela na 12 kotara. Tada je Zadarski kotar imao 18 osnovnih škola, jednu vojnu (za djecu austrijskih časnika i vojnika), 4 privatne i 15 pomoćnih. Iz izvješća Kotarskoga školskog vijeća za školsku godinu 1868./1869. vidi se da su u Zadarskom kotaru djelovale i tri državne ženske osnovne škole, i to u Zadru (182 učenice), Pagu (47 učenica) i Rabu (54 učenice). U Zadru su bile i tri privatne ženske škole (škola učiteljice Elene Zanchi s 20 učenica, Giuseppine Taglia 10 i Giulije Rizzolati s 4 učenice).⁹

Državnim školskim zakonom 1869. godine regulira se uprava nad svim školama, osnivaju se školska vijeća (pokrajinsko, kotarsko i mjesno), ujednačava se i proširuje opseg nastavnog gradiva, osnivaju se građanske škole, zahtijeva bolja izobrazba učitelja, planira gradnja školskih zgrada i osigurava državno financiranje škola. Bio je to početak sustavno organiziranog školstva u Dalmaciji, koji je odredio standarde za osnivanje škola, zapošljavanje učitelja i učiteljica te uređenje školskih zgrada i stanova za učitelje i učiteljice. Uvjet za osnivanje škola bio je 40 djece u dobi od 6 do 12 godina na prostoru do 4 km od škole. Škole su bile odvojene za dječake i djevojčice, a u njima su radili i učitelji istog spola. Od 1870. godine primjenjuje se privremeni školski i nastavni red (plan i program). Dalmatinski sabor 1871. godine uvodi zakonske obveze za osnivanje, financiranje i pohađanje javnih škola, uređujući istodobno prava i dužnosti učitelja u pokrajini.

Sedamdesetih i osamdesetih godina otvoren je veliki broj muških i nekoliko ženskih škola u Zadarskom kotaru. Osim Hrvatske ženske škole u Arbanasima, osnovane 1873. godine, djeluje i Škola za sirotice u Zadru u kojoj je učiteljica bila Ruža Vučetić (od 1873. do 1888. godine). U Preku je 1881. godine otvorena ženska pučka škola na kojoj je radila dvije školske godine učiteljica Benka Matičević. Naslijedila ju je Vilelma Romano za koju je nadzornik napisao da je "vješta, radišna i ozbiljna."¹⁰ Vojnička ženska škola s

⁷ Peričić, Š. (2006), 467.

⁸ HR DAZD Spisi Registrature Namjesništva, Indeks za 1854. i 1855. godinu.

⁹ HR DAZD Kotarsko školsko vijeće (dalje KŠV), Izvještaj za 1868./69., kut. 3, br. 244.

¹⁰ HR DAZD KŠV, 1885. kut. 34, br. 940.

njemačkim jezikom otvorena je u Zadru 1887. godine, a Pučka ženska učionica u Pakoštanima 1888. godine od sredstava što ih je darovala princeza Stefanija 1886. godine.¹¹ Pred kraj 19. stoljeća u Zadarskom kotaru je bilo ukupno pet ženskih, četiri mješovite jednorazredne pučke škole i jedna ženska dvorazredna. Od privatnih s pravom javnosti bila je po jedna jednorazredna ženska s talijanskim jezikom, dvorazredna ženska vojna s njemačkim jezikom, privatna bez prava javnosti jednorazredna ženska s talijanskim jezikom, druga s hrvatskim i jedna dvorazredna ženska s hrvatskim jezikom. Devedesetih godina muške pučke škole prerastaju u mješovite pa se i broj ženske djece uključene u osnovno školovanje višestruko povećao.

U isto vrijeme je, na inicijativu Namjesništva, donesena odluka o osnutku Ženskog odgajališta sv. Dimitrija u Zadru, za koji su postojala sredstva iz zaklade ukinutoga ženskog samostana sv. Dimitrija. Zavod je osnovan 1902. godine i smješten u četiri zgrade na Novoj obali. Učiteljice su dolazile iz internata širom Austro-Ugarske Monarhije, a nastava se odvijala na talijanskome i hrvatskom jeziku.¹² Kada je u pitanju nastavak školovanja, u Zadru, sve do 1910. godine nijedna gimnazija nije bila dostupna učenicama, a i tada su se mogle upisati u Hrvatsku gimnaziju samo u razmjeru od pet djevojaka prema sto mladića.

RASPRAVE O IZOBRAZBI I ODGOJU ŽENSKJE DJECE

Školski sustav imao je zadatak osposobiti mlade ljude za poslove ili nastavak školovanja, ali odgoj i nešto izobrazbe pripremali su djevojke samo za brak i život u obitelji, što se smatralo preduvjetom za udaju. Osnovna izobrazba ženske djece trajala je od jedne do tri godine i time se završavalo školovanje većine žena.¹³ Imućnije plemićke i građanske djevojke odlazile su, po završetku pučke škole, u privatne ili državne zavode za odgoj djevojaka u kojima su se pripremale za supruge/kućanice. U tim zavodima bilo je i besplatnih mjesta koja su se financirala dobrovoljnim priložima što su ih milostivo sakupljale dame kao što je bila barunica Agata Rodić, žena namjesnika Gabrijela Rodića. Ona je 1875. godine dala tiskati dvojezični hrvatsko-talijanski proglas za skupljanje priloga namijenjenih proširenju

---

¹¹ Zora, 5 (1888), 11, 88.

¹² Maštrović Lj. (1964), 515.

¹³ Zglav, M. (1898), Osvrt na razvitak pučke prosvjete u zadarskom kotaru 1848-1898. Smotra dalmatinska, 11 (97), 12 (98).

djevojačkog zavoda za odgoj časničkih kćeri u Hernalsu kod Beča¹⁴ u kojemu su boravile i neke Zadrance.¹⁵

Kotarski školski nadzornici su u drugoj polovini 19. stoljeća u svojim izvješćima isticali problem loše izobrazbe ženske djece. Tako je nadzornik Ivan Jelčić, zalažući se za veće plaće učitelja i školovanje ženske djece, u izvješću iz listopada 1870. godine napisao: "Želja nam je najveći podstrek dati školovanju žena koje bi u seoskim mjestima za par godina dalo bolje rezultate nego školovanje dječaka, i čiji bi uspjesi bili uočljiviji kada bi djevojčice prva znanja primile kući od svojih majki. Školovana žena će školovati i muškarca, jer on upravo od nje prima sjeme kako poroka tako i vrlina."¹⁶ Nadzornik Vicko Danilo je tvrdio da je "domaći uzgoj temelj svakomu uzgoju", a žena temelj "napredku ili nenapredku svake obitelji"¹⁷ pa je može lako uzdići ili upropastiti kao i djecu. S druge strane on je, u skladu s onodobnim pozitivističkim filozofskim tvrdnjama,¹⁸ zaključivao da su žene tjelesno slabije, plašljive i ako bi im se dao isti odgoj i naobrazba kao "čovjeku" poremetio bi se "prirodni red" između društvenoga i obiteljskog života. Komentirajući temu emancipacije žena, koju je "prosviećeni tobože XIX. vjek stao propovjedati", tvrdio je da je kuća jedino mjesto gdje žena može razvijati svoju djelatnost i gdje je njezina sloboda, ali da bi trebala steći izvjesnu izobrazbu, ne previše, nego samo koliko je dovoljno za dobar odgoj djece i održavanje kućanstva. On je kritizirao neke zadarske obitelji koje su svojim kćerima osigurale vrhunsku umjetničku izobrazbu zanemarujući korisne vještine i čudorednost, što može pogubno djelovati na "čednost, krotkost i pokornost" koje se traže od ženske djece.¹⁹

Kotarski školski nadzornik Miho Zglav podržavao je prava žena da se same izdržavaju ističući pri tome, kao i Danilo, važnost čudorednog ponašanja. On je poticao nastojanja za većim obrazovanjem žena uspoređujući europsku tradiciju s američkom praksom, gdje su se djevojke mogle školovati zajedno s dječacima u školama i akademijama, raditi u javnim službama, zarađujući kao glumice, glazbenice, slikarice, zubarice, liječnice ili učiteljice. On je uočio veliku razliku između društva u Europi i Americi i još veću "u južnih Slavena"²⁰ zaključujući da je veliki broj žena u našoj zemlji toliko neuk da ne shvaćaju neke opće zakonitosti i pojave, što može biti pogubno za odgoj djece, koja su

¹⁴ Rodić, A. (1875), Njezino veličanstvo presajna carica ... Zadar: Tip. Governiale.

¹⁵ Npr. pjevačica Adela Putti Strmić. Usp. Rožman, M., Lj. Šimunović. (2003), Carski mjernik i leksikograf *Agrimensore imperiale e lessicografo* Antonio Putti. Split: Hrvatsko-talijanska kulturna udruga Dante Alighieri; Državni arhiv, 70.

¹⁶ HR DAZD KSV, kut. 3, br. 244.

¹⁷ Danilo, V. (1884), Upliv žene na razvitak čovječanske zdruge i njezin uzgoj, *Zora*, 1(4), 1.

¹⁸ Adamović, M. (2011), Žene i društvena moć. Zagreb: Plejada, 22-23.

¹⁹ Danilo, V. (1884), Upliv žene na razvitak čovječanske zdruge i njezin uzgoj, *Zora*, 1(4), 27.

²⁰ Zglav, M. (1885), Žena i njezino pitanje, *Zora*, 2 (12), 89-90.

često bolje upućena od svojih majki, pa one tako gube autoritet i snagu upravljanja djecom. Zglav je smatrao da žene ne bi trebalo opteretiti muškim problemima, ali da bi ona morala znati kakvi su. Isto tako preporučio je školovanje ženske djece za neke poslove koji su, prema njegovu mišljenju, primjereniji ženama, njihovoj prirodi i urođenim sposobnostima, kao što su: šivanje i vezenje, trgovina, fotografija, tiskarstvo, ljekarništvo i medicina, poglavito liječenje žena i djece, ali i ono u čemu, po njegovu mišljenju, žene mogu najviše dati, a to je odgoj.²¹

U raspravama o odgoju ženske djece sudjelovale su i autorice, neke od njih i učiteljice. I one su pisale o odgoju ženske djece kao "o uzgoju srca", koji mora biti drugačiji, jer su djevojčice prirodno slabije, osjetljivije pa ih nikakva "snaga uma" ne bi mogla osnažiti. Anonimna autorica ("po gospodji Ellis S. Ilijć") tvrdila je da bi se žene na političkim pozicijama "prirodno" borile za potlačene jer im je to u naravi.²² Marija Kunić-Vidović, učiteljica iz ženske škole u Arbanasima, objavila je stručnu raspravu pod naslovom "Kako uzgajati mladež da se postigne i održi uljudnost" u kojoj govori o učiteljskom dobrom primjeru, kontroli urednosti, ponašanja, učenja, ponavljanja i kažnjavanja neposluha.²³ Svi oni polazili su od iste pretpostavke: prirodne razlike između muškaraca i žena koja za sobom povlači prirodnu podjelu sposobnosti i sklonosti pa onda i podjelu poslova i mjerodavnosti.

UČITELJICE U ZADARSKOM KOTARU

Prva muška učiteljska škola u Dalmaciji, Preparandij, otvorena je 1866. godine u Arbanasima, a škola za učiteljice tek 1875. godine u Dubrovniku. Prije toga, sve učiteljice u Zadarskom kotaru školovale su se u drugim dijelovima Monarhije. U Zadru je 1895. godine pri Zavodu za narodne učitelje u Arbanasima otvoren Jednogodišnji tečaj za učitelje i učiteljice građanskih škola u koji se upisalo osam kandidata i četiri kandidatkinje, a tek od 1901. godine djevojke su se mogle upisati na Filozofski fakultet u Zagrebu.

Prve učiteljice u zadarskim samostanima i privatnim školama učile su djecu najmlađih uzrasta, pa su škole često bile i "čuvališta" ili dječji vrtići.²⁴ Prvi pravi dječji vrtić otvorila je 1885. godine Amelija Costa, "učiteljica usposobljena za Fröbelijanske vrtove" u rodnom Zadru. Bio je smješten u dvije sobe na trećem katu zgrade "u zakutku grada"²⁵ i nije imao vrta. Učiteljica je

²¹ Zora, 2 (1885), 12, 90.

²² Zora, 1 (1884), 16, 1.

²³ Zora, 4 (1887), 9, 74-75.

²⁴ Ljubičić, Š. (2010), Pučko školstvo zadarskog kotara : od 1869. do 1920. godine. Nin: Matica hrvatska, Ogranak Nin.

²⁵ Zora, 2 (1885), 7, 54.

djecu podučavala govoru, izgovoru i gimnastičkim igrama poticala njihove aktivnosti.²⁶ Nakon dva mjeseca vrtić je zatvoren, a učiteljica se vratila u Friuli, gdje je i prije radila. U Zadru je imala samo dvanaestero djece "koju je uz svu oskudicu sredstava, bila prilično dobro naputila."²⁷ Kasnije se osnivaju i drugi javni pokrajinski dječji vrtići²⁸ u kojima su djeca oba spola (od tri do šest godina) sjedila, učila moliti, malo brojiti, a poneka su znala i slovakati.

Učiteljice su sve do pred kraj 19. stoljeća radile pretežito u ženskim školama, kojih nije bilo puno, ali kada su uvedene mješovite pučke škole i broj djece u njima se povećao, stvorene su mogućnosti za zapošljavanje većeg broja učiteljica. Istodobno položaj svih učitelja je pogoršan nakon donošenja Zakona o uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja (1888. godine). Mnogi učitelji i učiteljice morali su raditi i s više od stodvadesetero djece u skučenim i zapuštenim školskim prostorima, loše opremljenima, a zgrade u kojima su živjeli često su bile trošne. Ovaj Zakon je dodatno diskriminirao učiteljice zabranom udaje s obrazloženjem da učiteljica ne može biti istodobno i dobra majka. Učiteljica se mogla udati samo za učitelja ili je morala tražiti posebna dopuštenja. Položaj učitelja uvijek je bilo teži i lošije plaćen od drugih državnih službenika, ali u takvim okolnostima sve je bilo još gore. U novinama su se objavljivali članci kao "Učitelji morat će u prosjake", koji su opisivali teški položaj učitelja, ali i ističući humani aspekt učiteljskog zvanja što je podrazumijevalo rad za plaću nižu od plaće državnog vrtlara.²⁹ Poseban problem su bila mjesna školska vijeća koja su nadzirala rad učitelja, a u njima su, osim svećenika, ponekad bili neobrazovani, pa i nepismeni mjesni načelnici. Oni su često ometali nastavu, opravdavali neopravdane izostanke djece s nastave i bezrazložno optuživali učitelje i učiteljice.

Učiteljsko društvo Zadarskog kotara, osnovano početkom 1911. godine, na skupštini od 27. prosinca 1911. zaključilo je da će se uključiti u borbu za poboljšanje materijalnog položaja učitelja kao i "jednako uređenje plaća za sve učitelje i učiteljice prema načelu: jednaka dužnost, jednaka nagrada u mirovini."³⁰ Prosvjed je bio toliko snažan da je Dalmatinski sabor uskoro donio zakonsku osnovu za povećanje plaća učitelja, ali su učiteljice i dalje imale 10% nižu plaću od učitelja. Tijekom Prvoga svjetskog rata, od početka 1915. godine, veliki broj učitelja je morao poći u vojsku, a oni koji nisu bili za bojišnicu, proglašeni su bolesnima ili su dobili dopust. Prema izvješću Kotarskoga školskog vijeća iz 1915. godine, četrdesettrojica učitelja s područja

²⁶ HR DAZD KŠV, 1885. kut. 34, br. 940.

²⁷ Zora, 2 (1885), 9, 70.

²⁸ Kovačić, S. (2010), Početci hrvatskoga dječjeg vrtića u Zadru i njegova prva učiteljica Anka Kovačić. Zbornik Stijepa Obada. Zadar, Split, Zagreb: Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest... [itd], 587-623.

²⁹ Narodni list, 40 (1903), 83.

³⁰ Narodni list, 50 (1911), 34.

Zadarskog kotara nisu više radila u školi pa su one koje nisu bile zatvorene, vodile učiteljice, umirovljeni učitelji i svećenici.³¹ Tek tada su učiteljice mogle biti i nadučiteljice u mješovitim školama.

DISKRIMINACIJA UČITELJICA

Plaće učitelja bile su znatno niže od plaća drugih državnih službenika, a učiteljice, kao i nadučiteljice, u svim školama imale su sve do 1911. godine još 20% manje od učitelja, samo zato što su ženskog spola.³² Kada su se u mjestima s manjim brojem djece počele uvoditi mješovite škole, smatralo ih se "strašilima ćudoređa", ali u njima nije mogla biti nadučiteljica (ravnateljica), nego nadučitelj, bez obzira na broj i sposobnosti nastavnog osoblja. Učiteljice su teže dobivale stalno zaposlenje, a u muškim školama su mogle raditi samo privremeno dok se ne bi pojavio neki učitelj. U ratno doba dovodilo se učitelje iz drugih krajeva, a ako ni njih nije bilo tek onda bi zaposlili učiteljicu. Kada se razmatralo utjecaje učitelja i učiteljica u sredini u kojoj su radili, mislilo se da će "učitelj mnogo jače djelovati u javnosti nego li učiteljica ... jer je učitelj pozvan da prisustvuje skupštinama, sastancima ... ali one su više vezane uz kuću nego li za javnost."³³

U nekim sredinama učiteljice se progonilo i vrijeđalo, poglavito ako nisu imale zaštitu nekog rođaka ili utjecajnijeg muškarca, a većina ih je morala živjeti u celibatu. Učiteljice su znali vrijeđati mladi i djeca u razredu, najviše muška, a roditelji ih bi ih štitali i branili. U Narodnom listu u članku "Uzgojna zadaća pučke škole" autor opisuje život neukih siromašnih seljaka koji su nepismeni, robuju predrasudama, a ne znaju ni obrađivati zemlju. Romantičarski pokušava opravdati njihovo divljačko ponašanje i prostaštvo: "On psuje, govori nepodobne riječi, nepoštuje roditelje, zlostavlja ženu i djecu, nema, što no se kaže ljudskog stida, ne iz prirođjene opaćine i pokvarenosti, nego iz proste surovosti, iz nekog običaja, iz zloshvaćenih predsuda. Stari se roditelji zlostavljaju, jer tko nije više za radju, taj nema pravo da uzalud jede domaći kruh; tko netuče svoju ženu, taj nije pravi muž; brat nemože da ljubi svoju sestru, jer mu ona nosi prćiju iz kuće; brat reži na brata, jer mu traži dio."³⁴

Ponekad su se učiteljice udavale za mještane, rađale djecu, a odmah nakon poroda morale su na posao. Porodiljski dopust trajao je tjedan dana, najviše dva, a u slučaju dužeg bolovanja učiteljica bi dobila otkaz. Tek od 1910. godine porodiljski dopust traje mjesec dana. Najgore što im se moglo dogoditi

³¹ HR DAZD KŠV, kut. 309, br. 5052.

³² HR DAZD KŠV, kut. 10, br. 33.

³³ Narodni list, 34 (1895), 17.

³⁴ Narodni list, 36 (1899), 9-11.

bila je izvanbračna trudnoća koja je, osim sramote, značila i otkaz na poslu. Tako je učiteljica Marija Bradarić u Vrgadi 1901. godine ostala bez posla, iako se udala i ostala živjeti na tom otoku. Više nije mogla dobiti zaposlenje, premda na Vrgadi nije bilo drugih učitelja. S druge strane, učitelji su često dobivali posao u rodnom mjestu, a u manjim školama bili su uvijek ravnatelji.

Unatoč teškim uvjetima rada neke učiteljice isticale su se sposobnostima i marljivošću kao Ivka Marković, Lina Mihovilčević-Keran, Antonija Perić i File Spalatin, što je Kotarsko školsko vijeće prepoznalo i pohvalilo. Loše učitelje kažnjavalo je čestim premještajima u udaljena i zabačena sela, a za veće prekršaje kazna je bila preseljenje o vlastitom trošku. Učiteljica Lina Mihovilčević-Keran ipak je tijekom radnog vijeka promijenila veći broj seoskih škola (Sukošan, Lukoran, Vir, Privlaka, Ugljan), a tek 1908. godine premještena je ponovno u Sukošan.³⁵

IZVANŠKOLSKE I IZVANNASTAVNE AKTIVNOSTI

Osim nastavnih aktivnosti u školi, učiteljice su često organizirale učeničke predstave i scenske igre koje su se izvodile i u kazalištu. Pod vodstvom učiteljice Apolonije Vidović odigrane su 1854. godine dvije vesele aktovke za djecu "Djevojka crnkinja" i "Mladi lovci". Kazalište je, zbog velikog interesa publike, ponovilo predstave 1862., 1863. i 1864. godine u većoj dvorani Narodne čitaonice.³⁶ U školama su se održavale svečane priredbe povodom završetka nastave, nastupali su školski zborovi, orkestri, izvodile se recitacije, solo pjevanja, čitanja proze, izložbe ženskih ručnih radova itd. Amaterska glumačka grupa Hrvatske ženske učionice priredila je na kraju školske godine 1888./99. predstavu pod naslovom "Čudotvorne gusle," a krajem 1901. godine na jednoj večernjoj zabavi izvedena je jednočinka "Što žena umije" Marije Jurić Zagorke. U doba karnevala predstave su izvodile i učenice Zavoda sv. Dimitrija.

Učiteljice su često čitav život posvećivale djeci u školama. Neke od njih zapamćene su kao vrsne nastavnice i autorice publicističkih i literarnih radova objavljenih u zadarskoj periodici. Učiteljica Marija Cibilić-Ivelio iz Silbe objavljivala je u Narodnom listu.³⁷ Evelina Pomeisl-Verdus, prva učiteljica u Hrvatskoj pučkoj školi, pisala je članke o ženskim ručnim radovima.³⁸ Nakon osnivanja Hrvatske pučke ženske učionice, u njoj je za godinu dana broj

³⁵ HR DAZD KŠV, Izvješće za 1890/91.

³⁶ Maštrović, T. (1985). Hrvatsko kazalište u Zadru: prilozi za kazališnu povijest Zadra. Zagreb: Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa, 54.

³⁷ Narodni list, 35 (1896), 17.

³⁸ Pomeisl, E. Ženske ručne radnje i narodni ukus. Smotra dalmatinska, 9 (1896), 82.

učenica toliko porastao da je škola podignuta na dvorazrednu, a Evelina Pomeisl imenovana je ravnateljicom.

ZAKLJUČAK

Početak 19. stoljeća u Dalmaciji je doba ratova, bolesti i gladi pa se više može govoriti o preživljavanju, nego o kulturi i izobrazbi. Veliki broj ljudi je umirao, a žene i djeca uvijek su bile posebno osjetljive skupine. Preživljavanje poroda bilo je teško za djecu i za žene, pa je osnivanje Primaljske škole u Zadru 1821. godine važno zbog sigurnosti majki i djece, ali i zapošljavanja mladih žena iz svih dijelova Dalmacije koje su je pohađale. Djeca do tri godine odgajala su se u roditeljskoj kući, a prvi privatni mješoviti dječji vrtići (igraonice) otvaraju se sredinom stoljeća.

Školovanje ženske djece trajalo je u prosjeku dvije do tri godine, i to je bila sva izobrazba većine zadarskih žena. Dok se u zapadnoj Europi i Sjevernoj Americi razvija feminizam kao pokret za ravnopravnost spolova, emancipaciju žena i pravo glasa, i u Hrvatskoj se objavljuju knjige i članci u kojima se raspravlja o tim temama. U zadarskim novinama oprezno se izvještavalo o događajima u Engleskoj i Americi, a diskusija se usredotočila na pitanje razine školovanja žena. Dok su neki zastupali tezu da ženama nije potrebno školovanje i da izobrazbu ženske djece treba ograničiti na odgoj ćudorednosti, krotkosti, čednosti, pokornosti i poznavanje praktičnih kućanskih poslova, drugi su, kao nadzornik Zglav, tvrdili da samo obrazovana žena može dobro obavljati poslove i odgajati djecu. Podijeljenost hrvatske javnosti na one koji su podržavali školovanje žena i one koji su bili protiv, smatrajući ga opasnošću za moral i disciplinu, nije se puno razlikovala od razmišljanja u drugim europskim zemljama. Ipak, u bogatijim sredinama postojale su škole, akademije i fakulteti u kojima su se djevojke mogle školovati, a u Dalmaciji je bila samo jedna škola za učiteljice od 1875. godine. Može se zaključiti da je stanje na zadarskom području bilo slično kao i u drugim dijelovima Hrvatske: žene su bile puno lošije obrazovane od muške populacije, za isti posao dobivale su manju plaću, nisu mogle napredovati na radnom mjestu, imale su posebna ograničenja koja se nisu nametala muškim kolegama, a za prekršaje su oštrije kažnjavane nego njihove kolege. Unatoč tome, neke od njih su na profesionalnoj razini postizale zavidne rezultate i zaslužile službene pohvale za sposobnost i marljivost u radu.

IZVORI

Državni arhiv u Zadru:

Pokrajinsko školsko vijeće. Spisi od 1869. do 1918. god.

Kotarsko školsko vijeće. Spisi od 1869. do 1918. god.
Registratura Namjesništva. Indeksi od 1854. do 1870. god.
Narodni list (1862.-1919.)
Smotra dalmatinska (1888.-1918.)
Zora (1884.-1889.)

LITERATURA

- Adamović, Mirjana. (2011), *Žene i društvena moć*. Zagreb: Plejada.
- Dizdar, Ilija. (1913), *Zakoni i propisi za opće pučke i za građanske škole u Dalmaciji*. Zadar: Hrvatska knjižarnica.
- Kolić, Dubravka. (2012), *Zaklada sv. Dimitrija. Sveučilište u Zadru. O desetoj obljetnici*. Zadar: Sveučilište Zadru, 479-484.
- Kovačić, Slavko. (2010), *Počeci hrvatskoga dječjeg vrtića u Zadru i njegova prva učiteljica Anka Kovačić*. Zbornik Stijepa Obada. Zadar, Split, Zagreb: Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest...[itd], 587-623.
- Ljubičić, Šime. (2010), *Pučko školstvo zadarskog kotara: od 1869. do 1920. godine*. Nin: Matica hrvatska, Ogranak Nin.
- Ljubičić, Šime. (2005), *Kronika školstva ninske općine do 1920. godine*. Nin: Matica hrvatska.
- Maštrović, Ljubomir. (1964), *Povijesni pregled školstva u Zadru*. Zadar: geografija - ekonomija - saobraćaj - povijest - kultura: zbornik. Zagreb: Matica hrvatska, 487-525.
- Maštrović, Tihomil. (1985), *Hrvatsko kazalište u Zadru: prilozi za kazališnu povijest Zadra*. Zagreb: Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa.
- Peričić, Šime. (2006), *Povijest Dalmacije od 1797. do 1860.* Zadar: Matica hrvatska.
- Peričić, Šime. (2011), *Povijest Zadra u XIX. stoljeću*. Zadar za austrijske uprave. Zadar: Matica hrvatska.
- Raguž, Mirko. (2010), *Zakon od 14. listopada 1874. Ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. Senjski zbornik, 37, 87-98.
- Rožman, Miroslav; Ljerka Šimunović. (2003), *Carski mjernik i leksikograf Agrimensore imperiale e lessicografo Antonio Putti*. Split: Hrvatsko-talijanska kulturna udruga Dante Alighieri; Državni arhiv.
- Ströll, Antun. (1900), *Pučko školstvo u Dalmaciji od 1814. do godine 1900.* Zadar: P. Janković.
- Uglešić, Sanda. (2010), *Položaj pučkih učitelja u svjetlu zakona Ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji iz godine 1888*. *Magistra iadertina*, (5) 2009./2010., 159-167.

Uglešić, Sanda. (2010), Visoko školstvo u Zadru od početaka do danas. Zadarska smotra, 3-4, 73-82.

REVIEW OF THE EDUCATION OF GIRLS AND THE WORK OF FEMALE TEACHERS IN ZADAR AREA DURING THE AUSTRIAN ADMINISTRATION

ABSTRACT

The paper discusses the education of girls and the work of female teachers in schools of Zadar area in the 19th century and until the First World War. Another important issue that the paper addresses were the possibilities that were offered to women, bearing in mind that the female children were often destined to be housewives in the future. The state cared for some types of education of female children, and up to the second half of the 19th century most of the education for women was provided by private schools and convents. The girls were taught by female teachers, who, on the other hand, were able to get education only in colleges in larger urban centers. Therefore, until the mid-19th century in Dalmatia most of the female teachers were undereducated or insufficiently trained. After the State School Act was passed in 1869, things changed significantly. Teachers' work was supervised by school supervisors, some of whom tried to improve the position of the teaching staff regardless of their gender. After the Act on Elementary School Education was passed in 1888, the position of teachers was much more difficult, and female teachers were discriminated in their workplaces as well. However, many of them achieved excellent results in their work, participated in other cultural activities, and became well known in their communities.

KEY WORDS: *schooling of female children in Dalmatia, 19th century female teachers, school education in Zadar area*